

LITERATURA PRO MLÁDEŽ JAKO SOUČÁST LITERÁRNĚVĚDNÉ BOHEMISTIKY (Několik reflexí)

NADEŽDA SIEGLOVÁ

Ohlédneme-li se zpět do dějin duchovní kultury, zjistíme, že otázka zvláštnosti či výjimečnosti "dětského" je jednou z nejrozporuplnějších otázek spojených s literárněvědným termínem literatura pro děti a mládež. Do imaginární diskuse o vymezení tohoto pojmu vstupovaly přinejmenším od doby národního obrození osobnosti z několika vědních oborů – jazykovědci, literární vědci, sociologové, pedagogové, psychologové, esteti, ale také spisovatelé a výtvarní umělci.

Sledujeme-li vývoj názorů na dětskou literaturu od samých počátků, můžeme paralelně sledovat vznik a rozvoj vědeckého uvažování o ní v rovině teoretické, historické i kritické. Literární věda zaměřená na dětské písemnictví je pochopitelně vázána na jeho existenci, a to na existenci v konstituované podobě silného intencionálního proudu, jenž obvykle spojujeme až s počátkem národního obrození.

Literaturu pro děti a mládež i její teorii a kritiku provází od počátku předpoklad, že určitým způsobem souvisí s pedagogikou. V případě uměleckého textu se hovoří o spojení se službou utilitaristicky pedagogickým, a tím i etickým cílům, v oblasti vědy o literatuře se myšlenky odvíjely tu toporně, tu s pochopením progresivních možností od pedagogiky jako vědy.

Literární didaktismus pojímal dětskou literaturu jako něco, co vytvořili dospělí "ze svého domyslu k ušlechtilé zábavě a ke zdravému poučení mládeže",¹ ovšem dlužno dodat, že takřka od počátku měl pedagogismus v literární teorii spíše než tento mentorský rozměr podobu racionálních kritických přístupů opírajících se o vlastní vychovatelskou či učitelskou vyspělou zkušenost (K. A. Vinařický, Vincenc Zahradník, Karel Sabina, později František Hrnčíř, Jan Dolenský a jiní).

Literárně didaktické pojetí literatury pro mládež přes všechny peripetie a nástupy jiných teoretických směrů, především estetickovýchovného (František Bartoš, Otakar Hostinský, František Krejčí, G. A. Lindner a další), se periodicky vrací a na poli literární vědy zaměřené na dětskou literaturu dosáhlo nezanedbatelných výsledků zejména pozitivistického charakteru (studie v časopise Úhor, dějiny *Dětská literatura česká* a jinde).

¹ *Pedagogium* 1887, s. 231 (autor neuveden).

Nemohu ani nemíním ovšem reprodukovat historická fakta, můj výčet je zkratkovitý, existují však materiálové, poměrně bohaté práce dokumentující naznačené.²

Mé úvahy týkající se současné podoby literární vědy o literatuře pro mládež do jisté míry s vědami pedagogickými souvisejí.

Existence literární vědy o dětské literatuře má pochopitelně smysl tehdy, je-li definován předmět zkoumání. Vzdávám se role dalšího "definátora" a odkazuji na studie, které tento předmět identifikovaly, ze starších pramenů například na *Slovesnost* Josefa Jungmanna,³ z nových pak na Vladimíra Nezkusila⁴ nebo Jána Kopála.⁵

I přesto, že současná literární věda považuje tuto otázku v podstatě za vyřešenou ("Literárna veda... habilituje v literárnokomunikačnom systéme subsystém literárnej tvorby pre deti a mládež ako plnoprávnu umeleckú hodnotu."⁶), vrací se k ní ona sama, pomocné vědy jako literární výchova i veřejnost učitelská, publicistická i laická.

Je tomu tak zřejmě i proto, že obsah tohoto pojmu je mnohem méně statický a homogenní než obecný termín literatura, v napětí k termínu literatura pro mládež pak termín literatura pro dospělé. Jsem si pochopitelně vědoma ohraničenosti tohoto tvrzení, jde mi ovšem o vyhrocení porporcí změn a posunů.

Zajímavé je, že ona proměnlivost se promítá jak do složky intencionální, tak neintencionální. V oblasti intencionální literatury šlo v průběhu vývoje literatury pro mládež velmi dlouho o emancipaci od dominantního postavení mimoestetických funkcí, a ač tento proces byl zdánlivě dovršen, byl u nás znovunastolen v posledních několika letech v modifikované podobě masových průniků triviální literatury do dětského písemnictví. I když jde zdánlivě

² N. Siegllová – Z. Zapletal: *Teorie a kritika literatury pro mládež (Výbor textů od obrození do roku 1945)*, Praha 1975; N. Siegllová – Z. Zapletal: *Vývoj teorie a kritiky literatury pro mládež (Výbor textů od roku 1945)*, Praha 1982.

³ "Spisy pro mládež mají oučel napomoci vzdělání a rozvinutí vzrostajícího člověčenstva v umném, mravném a krasocitném ohledu. V nich nesmí býti nic nesrozumitelného, sluší je psáti řečí ušlechtilou, zřetelnou, a přiměřeně věku mladému, aby obživily sílu mládeže, a vždy ji chránily jak nevhádného mnohovědectví, tak slepého po slovu mistrově papouškování" (J. Jungmann: *Slovesnost aneb Sběrka příkladů a krátkým pojednáním o slohu*, Praha 1820, s. XLI).

⁴ V. Nezkusil: *Spor o speciřičnost dětské literatury*, Praha 1971; V. Nezkusil: *Studie z poetiky literatury pro děti a mládež*, Praha 1983.

⁵ J. Kopál: *Detský svet v umeleckom obraze*, Nitra 1991.

⁶ Tamtéž, s. 20.

o kvalitativně jiné záležitosti, v konečné fázi je výsledek podobný: malému čtenáři jsou předkládány koncentráty určitých norem.

Obsah termínu intencionální literatura pro mládež je však odvislý a proměnlivý také vzhledem k nebývalému zrychlení dětské ontogeneze jako jevu sociologického a gnoseologického. V návaznosti na tuto akceleraci dochází ke změnám týkajícím se oblasti tvorby i recepce a ty dále ovlivňují existenci literárních konvencí. Vystává tak například otázka žánrové variability, která dnes zasahuje velmi zřetelně takřka všechny takzvané základní žánry dětské literatury včetně pohádky, ale je možné klást si právě v této souvislosti i otázku ambivalence přijímání dětské literatury.

Nově je třeba ozřejmovat i termín neintencionální četba mládeže. Od statické odpovědi na otázku "co obsahuje" přejít k otázkám týkajícím se jejího působení (například korektivního) na literaturu intencionální i na její funkce vzhledem k recipientům.

Jedním z projevů výše vzpomínané antistatičnosti v oblasti literatury pro mládež je nebývalá pluralita literárních žánrů. Nemám na mysli jen žánrovou kontaminaci, ale hlavně takřka bezbřeze nabízenou triviální literaturu všech kategorií, přes hodnotový průměr, jehož existenci jsme po léta považovali za vyhovující standard, až po esteticky i eticky náročnou literaturu. Tato pluralita jako důsledek demokratizačních procesů s sebou nese nezbytně nutnost nově se postavit ke zvážení otázek dětského chápání, recepce a interpretace literatury pro mládež. Z pedagogické praxe přicházející dotaz, jak a zda vůbec mají učitelé vykládat – hodnotit – interpretovat díla dětské literatury, má zase zpětnou vazbu na zpřesňování a ujasňování pojmu literatura pro mládež.

Propojení mezi teoretickými, interpretačními a recepčně čtenářskými přístupy znamená ve svých důsledcích hledání vztahu mezi věkově recepční variabilitou textu a volbou estetického kódu v oblasti kompoziční, tematické a výrazové. Z poznání těchto vztahů lze naopak vyvodit předpokládanou odezvu díla v rovině literární i kulturně společenské, a proto tento komplexní přístup rozšiřuje teorii literatury o další oblast dotýkající se ve svých důsledcích mimo jiné didaktické praxe. Konkrétně jde například o předmět zkoumání genologie jako disciplíny literární teorie. K jejímu rozvoji a k pochopení změn typologie literárních textů může přispět znalost zásad ontogeneze, neboť ontogenetický vývoj dítěte ovlivňuje jeho recepční a čtenářskou úroveň.

Do souvislosti literárněteoretických se tak dostávají termíny jako čtení, čtenářství, čtenář, čtenářské kompetence, komunikační situace, citové čtení, racionální čtení, kultivace zážitkovosti atd., a to v návaznosti na žánrovou skladbu literatury pro mládež, její věkovou hierarchizaci apod. Hledisko sémiotické a poetické se tak obohacuje o další, řečeno se Z. Mat-

hauserem⁷ pedagogický, rozměr, ten ovšem nesmí převážít analýzu textu zvnějšku ani k ní být připojován .

Soudobá světová literární věda klade důraz právě na recepčně interpretační přístup k textu a v tomto duchu se ubírá i výzkum. Platí to například o výzkumech polské literární vědy, významným centrem této orientace pak je Mezinárodní institut pro dětskou knihu a čtenářství ve Vídni, který má pro svou napojenost na IBBY (nevládní organizaci UNESCO) punc celosvětový, Institut dětské literatury při univerzitě J. W. Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem, významnou roli v tomto směru bádání hraje Ústav jazykovej a literárnej komunikácie při Pedagogické fakultě v Nitre a jinde.

Interpretační a metodologické průniky do literární tvorby pro mládež jsou v současných českých podmínkách realizovány ve statích několika českých badatelů, především Svatavy Urbanové a Jaroslava Tomana. Důležitá je skutečnost, že tvoří podloží jejich literárněkritických reflexí i úvah v rovině literárněteoretické.

Jestliže jsem jeden okruh aktuálních otázek literární vědy o literatuře pro mládež spojila v podstatě s problematikou rozšíření jejího zorného pole o otázky dlouho zkoumané především v rámci pedagogických disciplín a pokusila se ukázat provázanost mezi stanovením interpretačních procesů a řešením "klasických" literárněteoretických úkolů, stojí dnes v popředí zájmu také soubor otázek dotýkajících se problematiky stanovení hodnotových kritérií v oblasti dětské literatury. Vyzývá k tomu nová sociokulturní skutečnost, vedoucí až k situacím konfrontačního charakteru mezi záplavou tzv. pokleslé literatury a vžitým územ hodnotového žebříčku.

Otázky hodnotové míry, kritérií apod. jsou řešeny v rámci axiologie i sociologie, hodnotové posuny literárního charakteru náleží do sféry literárněteoretických úvah, neboť jde například o otázky proměny žánrů a otázky esteticko-recepční.

Orientace na otázky recepce a interpretace má z tohoto hlediska pragmatický dosah. Jde o to, jak se postavit k faktu hodnotových posunů, zda v nich vidět návraty k účelové literatuře či posun ve smyslu přirozeného vývoje nebo snad jen časově ohraničenou etapu. Ale jde také o sám obsah pojmu hodnota z hlediska recipienta, neboť tento obsah může být literaturou, která se stala zbožím, posunován směrem k fetišizaci individualismu a touhy po materiálním zisku stejně jako reakcí na předimenzovaný život dnešní civilizace. Tyto otázky se promítají i do sféry kritiky literatury pro mládež, kde jsou mnohem naléhavější než v oblasti kritiky literatury pro dospělé.

⁷ In J. Kopál: *Detský svet v umeleckom obraze*, Nitra 1991 (záložka).

Ukazuje se tedy, že přijímání textů recipienty není jen otázkou pedagogických výzkumů, ale že objasňování jeho zásad úzce souvisí s teoretickými otázkami žánrových norem, estetických kategorií, dimenze tematicko-ideové i výrazové s problematikou komparační atd.

Přínos k teorii interpretace literárního díla je tudíž vkladem i dalším literárněvědným disciplínám, teorii, kritice i historiografii.